

Delo obsojencev

Franci Brinc**

»Kdor si izbere poklic, ki ga zelo ceni, se bo tresoč umaknil pred tem, da bi se naredil nevrednega tega poklica.«

Marx, Razmišljanje mladeniča ob izbiri poklica, s. 15.

1. Teoretična izhodišča, namen in metode raziskave

V 16. stoletju so v Angliji uvedli kazen obveznega poboljševalnega dela za potepuhe, brezdelneže in berače, ki so ogrožali red in mir v mestih. Leta 1553 je bila kraljeva palača v Bridwellu preurejena v korekcijski zavod, kjer naj bi te osebe naučili delati (»Workhouse«, »House of correction«). Po zakonu iz leta 1576 je bilo treba v vsaki grofiji zgraditi vsaj en poboljševalni zavod. Najdaljše bivanje v teh zavodih je trajalo tri leta. V Evropi je bil prvi delovni zavod ustanovljen 1595. leta v Amsterdamu. Odkar je v Franciji leta 1791 kazen odvzema prostosti postala temelj kazenskega sistema, je bilo v kazenskih zavodih delo obsojencev vedno prisilno. Delo je bilo oblika kazni ali pa se je dodajalo kazni. Še danes skušajo države s predpisovanjem obveznega dela obsojencev zagotoviti vsaj delno povračilo visokih stroškov za izvrševanje kazni odvzema prostosti. Tudi sicer ima delo obsojencev pomembno vlogo v vsakdanjem življenju kazenskega zavoda. Zato sploh ni vprašanje, ali bo obsojenec delal, temveč je vprašanje, kaj bo delal in kako bo delo organizirano. Obsojenec si mora zaslužiti denar za hrano in prenočišče. Zato naj bi si sam poiskal delo v kazenskem zavodu ali izven njega. Če bodo v kazenskem zavodu vsa delovna mesta zasedena, naj novoprišpeli obsojenec čaka na prosto delovno mesto. Zakon ne določa, da mora obsojenec takoj po prihodu v kazenski zavod dobiti delo, če morda prej ni delal več let. Tisti pa, ki so pred storitvijo kaznivega dejanja imeli zaposlitev, še manj upravičeno pričakujejo, da jih čaka v kazenskem zavodu delo, saj so si ga sami zapravili s storje-

nim kaznivim dejanjem. Če bi svoj poklic in delo cenili, ne bi izvrševali še (premoženjskih) kaznivih dejanj.

V Sloveniji je v kazenskih zavodih dnevno zaposlenih okrog 700 obsojencev. Ob boljši organizaciji dela v zavodih in ob povečani uporabi dela zunaj zavodov bi smelo ostati v kazenskih zavodih zaposlenih največ 500 obsojencev. Vprašanje je, zakaj bi iskali za te obsojence posebne penološke rešitve, ko je očitno, da mora obsojenec delati zaradi ekonomske prisile, podobno kot velja na prostosti. Če so danes razlike med delom na prostosti in v kazenskih zavodih, so jih ustvarili penološki delavci, k temu pa prispeva tudi zakonodaja, ki hoče oblikovati kazenske zavode mimo naravnih in ekonomskih zakonitosti življenja.

Zgodovina kaže, da delo obsojencev ni imelo pravih gospodarskih in penoloških učinkov, dokler so ga organizirali penološki delavci v okviru kazenske zakonodaje. Kaj je torej namen dela obsojencev? Od odgovora na to vprašanje je odvisna vsa metodologija ukvarjanja z delom obsojencev. Kaj naj daje delo obsojencem poleg tistega, kar daje vsakemu delavcu? Po svetu so doživeli huda razočaranja, ko so ugotovili, da se pričakovanja od »prevzgojne« vrednosti dela obsojencev niso uresničila. Tudi po spremembah pogledov na delo obsojencev je delo še vedno temelj penitenciarne sistema, vendar ne več v tretmanskem, rehabilitacijskem in resocializacijskem pomenu, temveč iz praktičnih razlogov, ker je to edina organizirana dejavnost v kazenskem zavodu, ko organizatorji dela in obsojenci vedo, kaj se dela in zakaj se dela.

Poleg stvarnih okoliščin, v katerih se opravlja obsojensko delo, je pomemben zlasti človeški dejavnik, saj je produktivnost dela obsojencev odvisna od odnosov med penološkimi delavci in obsojenci (družbeno vzdušje). Čim bolj ugodno je družbeno (delovno) vzdušje v kazenskem zavodu, ugodnejši so pogoji za delo in lažje je pričakovati delovne uspehe. Boljši uspehi pa povratno prispevajo k boljšemu družbenemu vzdušju. Danes se poudarja vodenje kazenskega zavoda ob (enakopravni) udeležbi obsojencev (»Participation management«), ki računa z motivacijo obsojencev za večjo produktivnost in za večji občutek pripadnosti zavodu, v primerjavi z birokratsko vodenim zavodom. Kako izkoristiti motiviranost obsojencev za delo in kakšna je moč različnih motivov pri obsojencih (ugodnosti, plačilo, prosti izhodi, pogojni odpust)? Danes se

* Prispevek je povzetek raziskave z istim naslovom, ki jo je opravil pisec leta 1989 v okviru sporazuma o dolgoročnem sodelovanju med Republiškim sekretariatom za pravosodje in upravo SR Slovenije in Inštitutom za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani na področju penologije. Raziskavo je financiral omenjeni sekretariat.

** Franci Brinc, doktor pravnih znanosti, docent za kriminologijo na Pravni fakulteti v Ljubljani, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

za odklonitev dela obsojencem izrekajo disciplinske kazni, čeprav ne vemo, ali je to pravo sredstvo za motiviranje za delo.

Temeljno vprašanje v zvezi z delom obsojencev je, ali naj bo delo obsojencev prisilno ali prostovoljno in v kolikšni meri naj bo kazenski zavod »posredovalnica« za delo. Delo je normalna človekova dejavnost in ni sredstvo prevzgoje. Če bi delo prevzgjalo, bi najbolj pridni delavci na prostosti (tudi penološki) delali zaradi lastne prevzgoje. Določba KZ SRS, da »obsojenci, ki so zmožni za delo, morajo delati«, je dokaz, da namen dela ni »poboljšanje« obsojencev, temveč njihovo izkoriščanje. Zakonska določba o »prisilnem delu« obsojencev odraža filozofijo izvrševanja kazni. V ozadju »prisilnega dela« je domneva, da se človek z obsodbo spremeni iz prej normalnega bitja v »obsojenca«, ki ga lahko obvladamo samo z disciplinskim kaznovanjem. Očitno bi penološki delavci lahko pripravili obsojence k delu brez disciplinskega kaznovanja. Določba o »prisilnem« delu obsojencev kaže, da je delo obsojencev še vedno kazenskopravna kategorija, kar po svoji naravi ni. V kazenskem zavodu se danes vsi penološki delavci ukvarjajo z vprašanjem, kako obsojence »prisiliti« k delu in jim izrekajo »kazni« za »kršitve delovne discipline«. Taka pretirana skrb za delo obsojencev ni teoretično niti praktično utemeljena.

Ob delu obsojencev se postavlja vprašanje, ali naj bi z delom zasledovali prvenstveno prevzgojni ali gospodarski učinek (»Gospodarska korist, ki naj bo dosežena z delom obsojencev, ne sme biti v škodo prevzgojnemu namenu kazni«, 4. odst. 10. člena ZIKS). Tradicionalna stališča o prevzgojni vrednosti obsojenskega dela v svetu izgubljuje svojo vrednost. Poskusi, da bi delo obsojencev postalo prevzgojno in poboljševalno sredstvo, niso deli praktičnih rezultatov. Čemu bi bilo delo obsojencev bolj »prevzgojno«, kot je delo delavcev na prostosti? Zato je treba delu obsojencev dati ekonomsko, sociološko in psihološko vrednost. Iz neplačanega prisilnega dela obsojencev se v nekaterih državah danes razvija sistem polnega plačila za delo, obsojenec pa iz zaslužka plača stroške bivanja v kazenskem zavodu. V SR Sloveniji Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij določa, da obsojenec ne plačuje stroškov izvršitve kazni. Če je delo edini moralno sprejemljivi način preživljanja človeka, od tega ne bi smeli odstopati niti v času prestajanja kazni zapora. Država ni dolžna preživljati obsojenca samo zato, ker je storil kaznivo dejanje.

To bi bilo moralno in pravno sporno družbeno načelo.

Poglavitni namen raziskave je bil predstaviti tuje in domače penološke izkušnje s področja dela obsojencev in prikazati rešitve, ki bi bile uporabne tudi za naše razmere. Raziskava ne posega na področje ekonomskih zakonitosti in nima namena ocenjevati »dobičkov« ali »izgub« v kazenskih zavodih in ne iskati »receptov« za bolj dobičkanosno delo obsojencev, saj pomeni ob sedanjem sistemu dela obsojencev večja produktivnost tudi večje izkoriščanje obsojencev. Od dela obsojencev imata korist država in obsojenec. Komu dati prednost, pa je politično in ne penološko vprašanje. Sedanja neurejenost številnih vprašanj na področju dela obsojencev pa škoduje obsojencem, kazenskim zavodom in celotni družbi.

Od te raziskave ni mogoče pričakovati rešitve vseh problemov na področju dela obsojencev. Če bi v svetu imeli kakšno »najboljšo rešitev«, bi jo bilo najbolj enostavno prevzeti. Poleg tega je na področju dela obsojencev težko odkriti čisto svoje rešitve, ki ne bi veljale za delo v družbi sploh. Penologija je sploh v težavah, kadar hoče sestaviti seznam penoloških resnic. Penologija ni to, kar je zapisano v knjigah in zakonih. Penologijo ustvarja vsakokratna generacija penoloških delavcev in z vsako generacijo odhajajo tudi stare penološke resnice, z novo pa prihajajo nove. Penološke resnice ustvarjajo sami penološki delavci glede na lastna hotenja, ideološka stališča in splošne družbene razmere. Za obsojenca je penologija samo to, kar sam doživlja. Obsojenca ne zanimajo zakoni, učbeniki, raziskave in stališča političnih in strokovnih organov. Vsak obsojenec ima samo eno življenje in tudi del življenja, ko prestaja kazen zapora, želi preživeti kot človek. Ali bo večino časa v kazenskem zavodu preživel z odporom do države in hierarhično oblikovane moči penoloških delavcev v kazenskem zavodu, pa je odvisno od organizacije kazenskega zavoda. Med drugim tudi od tega, koliko je delo prisilno, kako je delo organizirano in kakšno je nagrajevanje dela.

Za raziskavo je bil uporabljen vprašalnik za obsojence v KPD Dob in vprašalnik za kazenske zavode v SR Sloveniji. V KPD Dob je izpolnilo vprašalnik 50 obsojencev z najdaljšimi kaznimi, ki so prestajali prvo zaporno kazen in so bili zaposleni v gospodarski enoti zavoda. V raziskavi so prikazani odgovori anketiranih obsojencev in kazenskih zavodov.

2. Splošne ugotovitve o delu obsojencev

Človek prevzema in igra v življenju različne vloge. Nekatere igra krajši, druge daljši čas, nekatere so bolj odvisne od njegove volje, druge manj. Med življenjskimi vlogami je najbolj pomembna vloga delavca, za katero se človek dolgo pripravlja in jo »igra« povprečno 40 let. Delo oziroma poklic je velikega pomena v sodobni družbi. Delo omogoča uresničitev drugih vrednot s posredovanjem denarja kot plačila za opravljeno delo. Poklicna vloga človeka določa njegove življenjske cilje, oblikuje osebnost, določa vedenje in življenjski stil človeka.

Penologija nima sredstev, s katerimi bi zanesljivo napovedala, kateri obsojenci in v kakšnem času po odpustu bodo povratniki. S preskusi modelov za napovedovanje povratništva so ugotovili, da povratništvo ni predvidljiv dogodek in ga ni mogoče napovedati. Med odpuščenimi obsojenci je stalen delež povratnikov. Povratništvo je bolj odvisno od preteklosti obsojenca in razmer po odpustu kot od dejavnikov med prestajanjem kazni. Danes noben model za napovedovanje povratništva ne uporablja pri napovedi odnosa obsojenca do dela med prestajanjem kazni. Delo obsojencev med prestajanjem kazni nič ne koristi pri napovedovanju povratništva, oziroma ne določa uspeha ali neuspeha prestajanja kazni zapora.

V penološki teoriji (manj v praksi) je dolgo časa prevladovala tretmanska ideologija. V ZDA po letu 1970 prevladuje stališče, da so rehabilitacijski programi doživeli popoln polom, da tretmanski model ni uspešnejši od kaznovalnega modela, da korekcijski tretman ne zmanjšuje povratništva obsojencev in da noben tretman ne daje bistveno boljših rezultatov. V Veliki Britaniji je bilo leta 1980 konec »mita« o rehabilitaciji obsojencev, ker so raziskave pokazale, da tretman ne vpliva na obsojence in da na podlagi tretmana ni mogoče napovedati uspeha obsojenca po odpustu. V skandinavskih državah po letu 1970 opuščajo tretmansko ideologijo in zmanjšujejo število strokovnih delavcev v kazenskih zavodih. Na Nizozemskem od leta 1976 namesto resocializacije poudarjajo humanost pri izvrševanju kazni zapora. Z raziskavami so ugotovili, da: daljše kazni odvzema prostosti niso učinkovitejše kot kratke; tretman v odprtih zavodih je vsaj toliko učinkovit kot v zaprtih zavodih; vrsta tretmana ne vpliva na uspeh; nekateri obsojenci sploh ne potrebujejo tretmana, drugi pa bodo odšli iz zavoda s slabo prognozo ne glede

na uporabljeni tretman; human tretman ni manj učinkovit v preprečevanju povratništva kot strog režim; tretman in vedenje obsojenca v kazenskem zavodu ne vplivata na vedenje po odpustu s prestajanja kazni.

V etiologiji kriminalitete se večinoma misli, da nizek ekonomski položaj in zlasti brezposelnost povečujeta kriminaliteto. Empirično preverjanje hipotez je pokazalo, da nezaposlenost ne vpliva na stopnjo kriminalitete in tudi, da ni povezave med zakonitimi dohodki in kriminaliteto. Boljše možnosti za zaposlitev odpuščenih obsojencev ne zmanjšujejo povratništva, saj je le majhen delež (5–10%) premoženjske kriminalitete storjen zaradi pridobivanja sredstev za življenje (kriminalna kariera). Stališče, da poklicno usposabljanje obsojencev zmanjšuje povratništvo, ni utemeljeno. Zato delavci kazenskih zavodov neupravičeno silijo obsojence k delu, ker mislijo, da bo izboljššan ekonomski položaj odpuščenega obsojenca preprečil povratništvo. Ugotovitve tujih in domačih raziskav kažejo na mnoga zmotna stališča v slovenski zakonodaji o izvrševanju kazni zapora in pri slovenskih penoloških delavcih o »prevzgojni« vrednosti »prisilnega« dela obsojencev med prestajanjem kazni zapora.

Zgodovina razvoja dela obsojencev kaže, da se je spreminjal značaj dela obsojencev od prvotnega, izrazito kaznovalnega, do današnjega, ko je delo običajna človekova dejavnost in se obsojenec sam odloča, ali bo delal in kaj bo delal. Delo je le sredstvo, ki pomaga obsojencu preživeti čas odvzema prostosti, preprečuje njegovo telesno in duševno propadanje in mu pomaga pri vključevanju v življenje po prestani kazni. Ob dobri organizaciji ima delo tudi ekonomski učinek za obsojenca, kazenski zavod in družbo. Iz prejšnje dolžnosti postaja delo danes pravica obsojencev. Položaj obsojencev, ki delajo, se postopoma izboljšuje skladno z izboljšanjem pravnega položaja v celoti. Kolikor več pravic ima obsojenec, kolikor bolj demokratični so odnosi med penološkimi delavci in obsojenci, toliko lažje je organizirati delo obsojencev na sodobnih penoloških načelih in toliko večja je korist od dela obsojencev.

Na vprašanje, ali je delo obsojenca njegova pravica ali dolžnost, je Vrhovno sodišče ZDA odločilo, »da obsojenec nima pravice do dela med prestajanjem kazni in ne pravice, da bi delo odklonil«. Obsojenec ne more zahtevati od kazenskega zavoda, da mu preskrbi delo, saj

tega država ne more zagotoviti niti državljanom na prostosti. Sodišče je odločilo, da ni mogoče obsojencev siliti k delu zaradi korekcijskih namenov, tudi tistih ne, ki imajo dobre delovne navade. Kazenski zavod lahko sili k delu samo obsojence, ki nimajo delovnih navad. Ko so v ZDA ugotovili, da je »rehabilitacijsko« usmerjeno delo obsojencev neučinkovito in drago za državo, so odprli vrata kazenskih zavodov privatni industriji. Namesto prejšnje rehabilitacijske usmeritve je sedaj namen dela obsojencev ekonomska produktivnost. Spoznali so, da tržnih in ekonomskih zakonitosti gospodarstva ni mogoče zaustaviti pred vrati kazenskega zavoda. Kazenski zavodi postajajo »podjetniške organizacije«, ki jih vodijo privatni podjetniki. To pomeni najboljšo izkoriščenost dela in najboljšo plačilo. Država se ne vmešava v delo obsojencev, saj po delu še vedno ostaja dovolj (ali preveč) časa za tretman in prevzgojo.

V zadnjih desetletjih se je zelo razvilo delo obsojencev zunaj zavoda. Program dela izven zavoda mora biti ekonomsko upravičen, da obsojenec iz zaslужka plačuje oskrbo v zavodu, vzdržuje družino in plačuje odškodnino žrtvi. Glede (pre)vzgojne učinkovitosti dela izven zavoda je raziskava v ZDA pokazala, da delo izven zavoda najbolj koristi »najtežjim« obsojencem, ki imajo najslabšo prognozo glede povratništva in družbene prilagoditve po prestani kazni. Doslej nobena raziskava ni ugotovila, da bi delo izven zavoda zniževalo povratništvo, saj se obsojenci, ki delajo izven zavoda, osebno razlikujejo od obsojencev, ki delajo v zavodu.

V zgodovini kazenskih zavodov se je delo obsojencev različno plačevalo. Dokler je bilo obvezno in prisilno oziroma del kazni, se sploh ni plačevalo ali pa se je plačevalo v zelo majhnem deležu od ustvarjene vrednosti. Z moralnega in ekonomskega vidika je pravično, da se delo plačuje po svoji vrednosti. Temeljno vprašanje v zvezi z delom obsojencev je vprašanje delitve ustvarjenega dobička. Ali naj se iz dobička povečujejo zmogljivosti kazenskih zavodov za zaposlovanje obsojencev in kako to povečanje vpliva na potrebe po delovni sili obsojencev? Ali naj se dobiček od dela obsojencev vlaga v penološke namene in v katere? Čemu koristi povečano zadovoljstvo obsojencev in kakšni so trajnejši penološki učinki takega zadovoljstva? Kako daleč se lahko izboljšujejo razmere v kazenskih zavodih? Kje se nehajo splošni družbeno preventivni nameni kazni zapora in kje se začnejo specialni cilji kaznovanja in izvrševanja kazni

zapora? Kdo sploh preverja doseganje enih in drugih ciljev? Povratništvo ni merilo nobenega namena kaznovanja.

3. Rezultati raziskave o delu obsojencev v kazenskih poboljševalnih zavodih SR Slovenije

V SR Sloveniji se od leta 1977 zmanjšuje število obsojenih oseb na zapor (nepogojno) in se giblje okrog 2115 obsojencev letno. Od tega števila je odvisna večja ali manjša zasedenost kazenskih zavodov. Poleg števila obsojencev je za zasedenost kazenskih zavodov pomembna še dolžina izrečenih kazni zapora in večja ali manjša uporaba pogojnega odpusta. V zadnjem desetletju se v kazenskih zavodih SR Slovenije nenehno zmanjšuje število obsojencev, zato je treba temu ustrezno prilagajati nastanitvene in druge zmogljivosti zavodov ter število delavcev v zavodih. Še zlasti je ta podatek pomemben za organizacijo dela obsojencev v gospodarskih enotah kazenskih zavodov. Ob tem je pomembna tudi usmeritev na zaposlovanje obsojencev izven kazenskih zavodov.

V kazenskih poboljševalnih zavodih je bilo 15. 11. 1989 2267 mest. Te zmogljivosti so pretirane v dveh pogledih. Prvič, ni upanja, da bodo kdaj zasedene, in drugič, neustrezno je misliti, da je mogoče uporabiti te zmogljivosti ob sedanjem skromnem nastanitvenem standardu obsojencev. Zato bi bilo potrebno »uradno« določiti nastanitvene in druge standarde za življenje in delo obsojencev in penoloških delavcev v kazenskih zavodih. V KPD Dob je polovica obsojencev ($N = 50$) ocenila bivalne pogoje v zavodu (16. 11. 1989) kot slabe ali zelo slabe. V KPD Dob je spalo 14. 11. 1989 247 (60,3 %) obsojencev v sobah z 10 ali več posteljami. Med anketiranimi obsojenci jih je 30 (60 %) spalo v sobi, ki je bila prenaseljena.

Na 100 obsojencev je bilo 15. 11. 1989 zaposlenih 62,9 delavca (leta 1968 36,6 delavca). Danes je v kazenskih zavodih na enega obsojenca 71,5 % več delavcev kot leta 1968. Postopnemu upadanju števila obsojencev se kazenski zavodi še niso pričeli prilagajati. Od leta 1968 do 1989 se je število zaprtih oseb močno zmanjšalo, število delavcev pa se je močno povečalo.

Stroški v zvezi s kriminaliteto, kaznovanjem in izvrševanjem kaznovalnih ukrepov naglo naraščajo. Višina stroškov za delovanje kazenskih zavodov je odvisna od razvrščanja obsojencev

v »nevarnostne« skupine, saj so dosti večji stroški, če obsojence namesto v odprte razvrščamo v strogo zaprte kazenske zavode. V SR Sloveniji so leta 1988 znašali stroški za eno zaprto osebo mesečno povprečno 1,352.000 din, kar je dvakrat več od povprečnega čistega mesečnega osebnega dohodka na delavca v gospodarstvu v tem letu. V obdobju od 1. 1. do 30. 9. 1989 so znašali povprečni mesečni stroški za eno zaprto osebo 11,313.800 din, kar je dvakrat več, kot je znašal povprečni mesečni osebni dohodek na delavca v gospodarstvu. Večina (39, 86,7 %) obsojencev v KPD Dob in večina kazenskih zavodov (10 od 13 zavodov) sprejema predlog, da bi obsojenci prejeli polno plačilo za delo, iz zaslužka pa bi plačali dejansko oskrbo v zavodu. Kazenski zavodi menijo, naj bi obsojenec plačal za hrano in nastanitev v zavodu od 30 % do 70 % od svoje polne plače.

3.1 Delo obsojencev v gospodarskih enotah kazenskih poboljševalnih zavodov SR Slovenije

Osnova za delo obsojencev med prestajanjem kazni odvzema prostosti je določba, da »obsojenci, ki so zmožni za delo, morajo delati...« (1. odst. 10. člena ZIKS). Od 47 obsojencev v KPD Dob jih je 42 (89,4 %) odgovorilo, da je v tem zavodu obsojenec disciplinsko kaznovan, če noče delati. Po poročilu KPD Dob je bilo od 1. 1. do 31. 10. 1989 disciplinsko kaznovanih 38 obsojencev, ker so kršili navedeno določbo zakona oziroma hišnega reda. Zaradi kršenja te določbe so bili v tem času disciplinsko kaznovani 3 obsojenci v KPD Celje, 13 obsojencev v Zaporih Maribor in en obsojenec v Oddelku v Murski Soboti. Na vprašanje, ali bi delali med prestajanjem kazni, če ne bi bilo navedene zakonske določbe, je 44 (88 %) obsojencev odgovorilo pritrdilno. Osem kazenskih zavodov se strinja s predlogom, da se v zakonu črta določba o obveznem delu obsojencev. Med obsojenci jih je 45 (91,8 %) odgovorilo, da želijo delati in zanje ni potrebna prisila.

V skladu z zakonsko določbo, da »obsojenci praviloma delajo v gospodarskih enotah kazenskega poboljševalnega zavoda« (1. odst. 50. člena ZIKS), je 15. 11. 1989 od vseh 925 obsojencev bilo zaposlenih v samih zavodih 707 (76,4 %), zunaj zavoda (2. odst. 50. člena ZIKS) je delalo 83 (9 %), z delom v organizacijah združenega dela je nadaljevalo (51. člen) 54 (5,8 %) in tega

dne ni bilo zaposlenih 81 (8,8 %) obsojencev. V kazenskih poboljševalnih zavodih je bilo 15. 11. 1989 911 delovnih mest za obsojence (758 v delavnicah in 153 na hišnih delih zavodov), tega dne pa je bilo na prestajanju kazni 925 obsojencev. V nekaterih kazenskih zavodih je bilo več delovnih mest, kot je bilo tega dne obsojencev. Tako stanje je največja ovira za boljši razvoj dela obsojencev zunaj zavodov. Poleg tega pomanjkanje obsojencev sili kazenske zavode v uporabo prisile in disciplinskega kaznovanja tistih, ki nočejo delati. Čeprav se že nekaj let zmanjšuje število obsojencev na prestajanju kazni, se kazenski zavodi še niso pričeli prilagajati novim razmeram.

Po mnenju kazenskih zavodov potrebuje prevzgojo z delom od 5—91 % obsojencev. Večina (61,2 %) obsojencev v KPD Dob misli, da inštruktor nima dovolj časa, da bi se poleg proizvodnje posvečal še posameznim obsojencem in njihovi prevzgoji, medtem ko 7 kazenskih zavodov misli, da imajo inštruktorji dovolj časa, da se posvečajo prevzgoji obsojencev. Po mnenju 22 obsojencev inštruktorji v KPD Dob bolj skrbijo za ekonomsko korist zavoda kot za prevzgojo. Enako je odgovoril tudi KPD Dob. V KPD Dob večina (56,3 %) obsojencev meni, da delo ne prevzgaja. Večina obsojencev (36, 75 %) tudi misli, da ne potrebuje prevzgoje z delom. Na vprašanje o prevzgojni moči dela v kazenskem zavodu so nekateri kazenski zavodi odgovorili, da delo ima »prevzgojno« moč, drugi so odgovorili, da nima nobene prevzgojne moči, tretji pa so odgovorili, da ni mogoče ugotoviti, kakšna je prevzgojna moč dela.

3.2 Delo obsojencev izven kazenskega zavoda

Na dan 15. 11. 1989 je od skupno 925 obsojencev delalo zunaj zavoda 137 (14,8 %) obsojencev, od tega je 54 (5,8 %) obsojencev nadaljevalo z delom v organizaciji, pri kateri so v delovnem razmerju (51. člen ZIKS), po pogodbi o delu pa je delalo 83 (9 %) obsojencev (2. odst. 50. člena ZIKS). Delež obsojencev, ki delajo zunaj zavoda, je odvisen tako od odprtosti zavoda kot od stališč penoloških delavcev in od potreb po obsojencih v zavodskih delavnicah. Zakonodaja daje prednost zaposlovanju znotraj kazenskih zavodov, zato je premalo razvito nadaljevanje z delom v organizaciji združenega dela, pri kateri je obsojenec v delovnem razmerju (za kazni do 6 mesecev). Po mnenju kazenskih za-

vodov bi polovica (454 — 49,1 %) vseh obsojencev lahko odhajala na delo zunaj zavoda, dejansko pa uživa to ugodnost 30 % tistih, za katere kazenski zavodi mislijo, da bi lahko odhajali brez nadzora na delo izven zavoda. Odgovori kazenskih popoljševalnih zavodov se ujemajo s teoretičnim penološkim stališčem, da najmanj polovica obsojencev lahko odhaja na delo izven zavoda.

3.3. Produktivnost dela obsojencev

Danes se zlasti v ZDA in v Evropi pogosto sprašujejo po ekonomskem učinku kazenskih zavodov, saj je ta učinek najlažje izmeriti. Vendar v penološki literaturi ne razpravljajo o produktivnosti dela obsojencev, ker z opuščanjem državne zaporske industrije v kazenskih zavodih iz penološkega slovarja izginja tudi pojem »produktivnosti dela« obsojencev. Zaposlovanje in sodelovanje v tretmanu vedno bolj temeljita na prostovoljnosti obsojenca.

Osem kazenskih zavodov je ocenilo, da je produktivnost v njihovih delavnicah v povprečju za 28 % nižja od produktivnosti v podobnih panogah na prostosti. V posameznih zavodih je produktivnost nižja od 10 do 43 %. Po stališčih kazenskih zavodov najbolj negativno vplivajo na produktivnost dela nizka izobrazba in nizka kvalifikacijska struktura obsojencev, pomanjkanje delovnih navad, osebnostne motnje, nizka koncentracija, pomanjkanje motivacije in nizke nagrade za delo. Po stališčih obsojencev so razlogi za nizko produktivnost dela slabi odnosi delavcev do obsojencev, nezainteresiranost inštruktorjev in obsojencev, psihični pritiski zaprtega režima, prisila, slaba organizacija dela, slaba oprema delavnic in nizko plačilo za delo. Kazenski zavodi so ocenili, da večina obsojencev »resnično dela ves delovni čas« in tudi večina obsojencev (44 — 88 %) misli, da »resnično delajo ves delovni čas« oziroma »več, kot je njihova delovna obveznost«.

Po mnenju kazenskih zavodov najbolj pozitivno vplivajo na produktivnost dela opremljenost delavnic, organizacija dela, proizvodni programi, delovni pogoji, ugodnosti, moralna in materialna stimulacija, delovno vzdušje v zavodu, odnosi med inštruktorji in obsojenci. Glede doseganja višje produktivnosti 11 kazenskih zavodov misli, da bi obsojenci v rednem delovnem času lahko delali in napravili več, kot napravijo danes, prav tako večina (46 — 92 %) obsojencev

misli, da bi v rednem delovnem času lahko več napravili, kot napravijo danes. Stališča kazenskih zavodov in obsojencev kažejo, da so v obsojencih še velike neizkoriščene »rezerve«. Na vprašanje, »ali bi obsojenec delal bolje in več, kot dela danes, če bi dobil polno plačilo za delo«, je 41 (91,2 %) obsojencev odgovorilo pritrdilno. Po mnenju kazenskih zavodov bi se lahko povečala produktivnost dela obsojencev za 10 % z boljšo opremljenostjo delavnic, z boljšo organizacijo dela, z boljšim izkoristkom delovnega časa, z boljšim nagrajevanjem dela in s povečanjem ugodnosti obsojencev. Po mnenju obsojencev bi se povečala produktivnost za 10 %: če bi se zvišale plače; če bi se izboljšali odnosi inštruktorjev in pooblaščenih uradnih oseb do obsojencev; če bi bili inštruktorji boljje usposobljeni; če bi se izboljšala organizacija dela; če bi se ukinito nadurno delo; s pravilnim planiranjem proizvodnje; z boljšim obveščanjem obsojencev o delu in dohodku; če bi delo postalo »boj za kruh« in če bi obsojence, ki slabo delajo, izločili iz proizvodnje. Po mnenju obsojencev v KPD Dob bi se lahko povečala produktivnost dela za 10—70 %, če bi si inštruktorji bolj prizadevali pri organizaciji dela, in za 10—100 %, če bi inštruktorji imeli boljši odnos do obsojencev. Ob boljših pogojih dela bi obsojenci lahko povečali svojo produktivnost za 10—100 %. Iz odgovorov izhaja, da bi se produktivnost lahko dvignila za 30 % ali celo za 60 %, saj bi izboljšanje pogojev na vsakem od treh omenjenih področij prineslo najmanj za 20 % povečano produktivnost dela obsojencev. Očitno so velike rezerve zlasti v odnosih inštruktorjev do obsojencev in v prizadevanju inštruktorjev pri organizaciji in vodenju dela. Ob tem se postavlja vprašanje, koliko je nizka produktivnost gospodarskih enot posledica slabega dela obsojencev in koliko je odvisna od prizadevnosti in znanja inštruktorjev. Doslej še nihče ni preizkusil resničnih sposobnosti obsojencev pri delu. Osnovno vprašanje je, zakaj naj bi obsojenci več in bolje delali. Obsojenci prej ali slej ugotovijo pomanjkljivosti organizacije in vodenja dela v gospodarskih enotah in svojim spoznanjem ustrezno se tudi vedejo.

Po mnenju kazenskih zavodov so razlogi za slabe poslovne rezultate gospodarskih enot: neizkoriščene kapacitete delavnic; zastarela tehnologija; neustrezni proizvodni programi; preobsežen inštruktorski in upravni aparat; neustrezna strokovna usposobljenost in slabe delovne navade obsojencev; velik pretok obsojencev; nestabilni pogoji poslovanja; odvisnost gospodar-

skih enot od podjetij; neustrezen položaj gospodarskih enot; neustrezno nagrajevanje dela obsojencev. Na vprašanje, »ali naj se nerentabilne delavnice v kazenskih poboljševalnih zavodih ukinejo«, je odgovorilo pritrdilno 33 (82,5 %) obsojencev in 11 kazenskih zavodov. Večina (12) kazenskih zavodov predlaga, naj se v kazenskih zavodih ustanovijo terapevtske delavnice za huje motene obsojence, ki bi jih vzdrževala republika. **Obsojenci in kazenski zavodi so za ukinitve nerentabilnih delavnic, druge pa naj poslujejo po ekonomskih načelih, ki veljajo v gospodarstvu izven kazenskih zavodov.**

3.4 Plačilo za delo obsojencev

Področje delitve zaslužka obsojenca bi moralo biti najbolj enostavno, pa je zaradi sedanje zakonodaje najbolj zapleteno. Kako izračunati ekonomsko vrednost dela obsojenca in kolikšen del od ustvarjene vrednosti naj prejme obsojenec? Odgovor je odvisen od tega, ali želi država izkoriščati obsojensko delo in do kakšne stopnje bo šlo to izkoriščanje. Po sedanji zakonodaji bi se morali pri določanju plačila za delo obsojencev upoštevati »povprečni osebni dohodki delavcev za enakovrstno delo v organizacijah združenega dela« (1. odst. 53. člena ZIKS). Ta določba kaže na to, da ob sestavi zakona nihče ni verjel, da bi bilo mogoče izračunati vrednost dela obsojencev oziroma poslovanja gospodarskih enot kazenskih poboljševalnih zavodov, saj sedanje merilo sploh ni povezano z dejansko produktivnostjo dela obsojencev.

V KPD Dob je 44 obsojencev, ki so izpolnili vprašalnik za to raziskavo, prejelo za delo v mesecu oktobru 1989 povprečno plačilo v znesku 1,975.000 din. Večina (39 — 78 %) obsojencev misli, da so pri delu izkoriščani, 41 (82 %) jih ni zadovoljnih s plačilom za opravljeno delo, komaj polovica (26, 52 %) jih je seznanjena z merili za določanje plačila za delo in večina (39 — 78 %) se ne strinja z merili za določanje plačila za delo. Med 43 obsojenci sta bila le dva zadovoljna s svojim nominalnim osebnim dohodkom za mesec oktober 1989. Najnižji aspiracijski dohodek je bil 1,300.000 din, najvišji pa 32,000.000 din. Najvišje so aspiracije obsojencev, ki so prejeli najnižje plačilo, medtem ko so aspiracije v višjih razredih osebnih dohodkov nižje. Nasploh so aspiracije obsojencev v realnih okvirih, zato bi jih bilo mogoče zadovoljiti. Večina (34, 79,1 %) obsojencev je izrazila aspiracijski osebni do-

dek v mejah zajamčenega osebnega dohodka delavcev v SR Sloveniji za mesec oktober (4,300.000 din).

Nič nemoralnega ni v zahtevi, naj obsojenec plačuje stroške svoje oskrbe. Vprašanje pa je, kako to dosežemo. Ali skrivoma ali očitno? V SR Sloveniji je bila že leta 1968 postavljena zahteva, da je treba izkoristiti do razumne meje vsako priložnost, da obsojenec prispeva ustrezen delež k stroškom svojega vzdrževanja. Danes zakon o izvrševanju kazenskih sankcij na eni strani razglša, da obsojenec ne plača stroškov za izvršitev kazenske sankcije, na drugi strani pa si kazenski zavodi »prisvajajo« 75 % dejanskega zaslužka od dela obsojenca. Ni sporno, da obsojencu pripada plačilo za delo. Sporna pa je višina oziroma osnova za plačilo. Očitno je sedanja zakonska določba, da znaša plačilo za opravljeno delo eno četrtino povprečnega osebnega dohodka delavcev za enakovrstno delo v organizacijah združenega dela (53. člen ZIKS), slaba rešitev iz več razlogov. Pregled izplačil za delo obsojencev v oktobru 1989 kaže, da je delo izven zavoda bolje plačano kot delo v zavodu, zato prinaša tudi kazenskim zavodom večji »dobiček«. V oktobru mesecu so bile med kazenskimi zavodi občutne razlike tako v višini najnižjih kot najvišjih povprečnih izplačil za delo obsojencev. Za polni delovni čas so obsojenci v mesecu oktobru prejeli skupaj s stroški za prehrano od 3,8 % do 80,8 % višje plačilo od zajamčenega osebnega dohodka v SR Sloveniji v tem mesecu. Zato bi zakon lahko določil, da plačilo za delo obsojenca v polnem delovnem času ne more znašati manj kot zajamčeni osebni dohodek delavcev v SR Sloveniji, ob tem naj bi bil obsojenec, ki mu je kazenski zavod omogočil delo in zaslužek, dolžan plačati stroške svoje oskrbe v zavodu. Z odpravo vseh zakonskih določb o »obveznem« delu obsojencev bi delo dobilo polno ekonomsko vrednost tudi v kazenskih zavodih. Obsojenec naj bi prosil za delo. S tem bi delo dobilo svojo naravno vrednost, življenjska vloga delavca pa bi ostala nespremenjena tudi med prestajanjem kazni zapora. S tem bi delo obsojencev izgubilo madež, ki mu ga je dala zgodovina izvrševanja kazni zapora.

3.5 Pravice obsojencev iz dela

Kazenski zakon SFRJ določa med vrstami pravnih posledic obsodbe tudi prenehanje delovnega razmerja (89. člen, točka 2), zakon o temelj-

nih pravicah iz delovnega razmerja (Ur. l. SFRJ, št. 60/89) pa določa, »da delavcu preneha delovno razmerje po samem zakonu, če mora biti zaradi prestajanja zaporne kazni več kot šest mesecev odsoten z dela — z dnem, ko začne prestajati kazen«. Ker zakon določa, da delavcu preneha delovno razmerje po samem zakonu, če mora biti zaradi prestajanja zaporne kazni **odsoten z dela**, je samo od »uradne« penologije odvisno, ali dovoli obsojencem, da med prestajanjem kazni zavora nadaljujejo z delom v delovni organizaciji, v kateri so v delovnem razmerju. Zato bi obsojenci, ki so obsojeni na kazen do 6 mesecev, kljub nastopu kazni lahko nadaljevali z delom v svoji delovni organizaciji in bi jim tako teklo delovno razmerje, saj dejstvo, da obsojenec v prostem času odhaja v zapor, ni pravno pomembno za delovno organizacijo. Obsojencem, ki nadaljujejo z delom v delovni organizaciji, naj bi teklo tudi delovno razmerje, oni sami in njihovi družinski člani pa naj bi uživali vse pravice iz delovnega razmerja. Za to ni nobenih pravnih ovir.

Obsojenci imajo med prestajanjem kazni zavora brezplačno zdravstveno varstvo (30. člen KZ SRS, 58. člen ZIKS), ni pa urejeno njihovo zdravstveno zavarovanje po prestani kazni. Ker veljavni zakon določa kot edini pogoj, da bo oseba, ki se po prestani kazni prijavi pristojnemu zavodu za zaposlovanje delavcev, zdravstveno zavarovana, da je bila neposredno prej, preden se je prijavila, zavarovana brez presledka najmanj 9 mesecev ali s presledki v zadnjih dveh letih najmanj 18 mesecev, bi morali biti obsojenci zavarovani najmanj zadnjih 9 mesecev pred odpustom s prestajanja kazni. S tem bi dosegli, da bi bil vsak obsojenec po odpustu s prestajanja kazni zdravstveno zavarovan.

V Jugoslaviji se že dolgo govori o tem, da naj bi bili obsojenci po odpustu s prestajanja kazni zavarovani za nezaposlenost. Taka ureditev bi pomagala mnogim obsojencem, da bi lažje rešili svoje gmotne probleme po odpustu. Ker veljavni zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (Ur. l. SRS, št. 48/87) določa, da ne more uveljavljati pravice do denarnega nadomestila brezposelna oseba, ki ji je prenehalo delovno razmerje zaradi prestajanja zaporne kazni (2. odst. 23. člena), bi bilo treba doseči sporazum s skupnostjo za zaposlovanje, da lahko obsojenci med prestajanjem kazni plačujejo prispevek za nezaposlenost, podobno kot je urejeno zavarovanje jugoslovanskih državljanov, ki so zaposleni v tujini. Namesto da obso-

jenci danes hranijo del zaslužka kot »obvezni prihranek«, naj bi iz tega plačevali prispevek za zavarovanje za čas nezaposlenosti po odpustu s prestajanja kazni.

V Jugoslaviji se že dolgo pojavlja stališče o uvedbi pokojninskega zavarovanja obsojencev. Prispevke naj bi plačevali obsojenci iz svojega zaslužka. To zavarovanje bi olajšalo kasnejšo zaposlitev odpuščenih obsojencev in njihovo socialno varnost po odpustu. Na vprašanje, ali naj se delo obsojencu pod določenimi pogoji šteje v pokojninsko dobo, je vseh 50 anketiranih obsojencev v KPD Dob odgovorilo pritrdilno (to je edino vprašanje, kjer so si bili enotni). Njihova enotnost je razumljiva, saj so bili med njimi obsojenci s povprečno kaznijo več kot 5 let zavora. Tudi vseh 13 kazenskih zavodov je odgovorilo, **naj se delo obsojencu pod določenimi pogoji šteje v pokojninsko dobo**. Vsi kazenski zavodi so odgovorili, naj se obsojencem, ki delajo v svojih delovnih organizacijah, prizna delo v pokojninsko dobo. Vsi kazenski zavodi se strinjajo, naj zakon določi, da obsojenci, obsojeni do 3 mesecev kazni zavora, nadaljujejo z delom v svoji delovni organizaciji in se jim delo prizna v pokojninsko dobo. **Ob taki rešitvi bi bili obsojenci sami zainteresirani za delo in za zavarovanje**. Obsojenci bi sami iskali boljše plačano delo, zlasti če bi plačevali pavšalni prispevek za zavarovanje. Če bi uvedli še zavarovanje delavcev za brezposelnost po prestani kazni, kazenskemu zavodu ne bi bilo treba skrbeti za preživljanje obsojenca po prestani kazni.

4. Predlogi

4.1 Spremembe zakonodaje

V kazenskem zakonu in zakonu o izvrševanju kazenskih sankcij se naj **odpravilo vse določbe o »obveznosti« dela obsojencev**. Kazenska zakonodaja in zakonodaja o izvrševanju kazenskih sankcij naj se ne ukvarja z delom obsojencev, temveč le z odvzemom prostosti. **Delo ni kazen in ne del kazni**. Obsojencu je s kaznijo odvzeta prostost odvzeta le prostost, zato ga ni mogoče z zakonom prisiliti k delu. Obsojenec naj se prostovoljno odloča za delo, kazenski zavod naj mu le olajša odločitev in izbor. **Delo naj bo privilegij, ne pa obveznost obsojenca**. Iz zakonodaje naj se **odpravi pojem »prevzgoja z delom«**. Delo naj dobi naravne lastnosti, kot jih ima za delavce na prostosti. To pomeni zlasti odpravo določbe, »da gospodarska korist ne sme biti v

škodo prevzgojnemu namenu kazni«, in da se pri »razporejanju« oziroma dovoljevanju dela izven zavodov, upoštevajo prevzgojni nameni. Iz vseh predpisov naj se **odpravijo določbe, po katerih se obsojencem, ki nočejo delati, izrekajo disciplinske kazni.**

Ob bodoči spremembi kazenske zakonodaje naj se med pravnimi posledicami obsodbe **odpravi določba o prenehanju delovnega razmerja po samem zakonu zaradi obsodbe na kazen zapora.**

Iz zakona o izvrševanju kazenskih sankcij naj se **odpravijo določbe, ki urejajo poslovanje gospodarskih enot.** Urejanje njihovega položaja ne sodi v zakonodajo o izvrševanju kazenskih sankcij. Vse gospodarske enote naj se združijo v eno podjetje, katerega ustanovitelj je Izvršni svet Skupščine SR Slovenije. Uredi naj se enotna uprava, vse službe in poslovanje naj bo centralizirano (glej predlog iz leta 1968). Inštruktorji naj ne bodo delavci republiške uprave. Podjetje naj služi po ekonomskih zakonitostih z ustreznimi davčnimi olajšavami.

Iz zakona o izvrševanju kazenskih sankcij naj se **črtajo določbe o razporejanju obsojencev na delo,** saj to ni penološko opravilo. Uveljavijo naj se običajna pravila zasedanja del in nalog.

V predpisih naj se **črtajo določbe o pristojnosti pooblaščenih uradnih oseb v gospodarskih enotah.** Njihova pristojnost naj se neha pri vratih delavnice. Za »nevarne« obsojence naj se v zavodih organizira »terapevtsko« delo. Obsojenci, ki jih je treba nadzorovati ves čas dela, ne sodijo v proizvodne delavnice, če se v delavnice uvaja ekonomska proizvodnja in nagrajevanja po učinku. Taki obsojenci tudi po prestani kazni ne bodo delali v normalnih delovnih razmerah. Prisiljevanje k delu je penološko neutemeljeno in brez učinka. Izločitev »nevarnih« obsojencev iz delavnic bi imela mnoge koristne učinke.

V predpisih se naj odpravi možnost nadurnega dela obsojencev. Za odreditev »nadurnega dela« veljajo na prostosti strogi zakonski pogoji, ki jih ni mogoče uporabljati v kazenskih zavodih.

Sedanja določba 30. člena KZ SRS, »da pripada obsojencu plačilo za delo«, je nepotrebna. V kolikor se bo spremenil sistem dela obsojencev, bo obsojenec delal le, če bo dobil ustrezno plačilo. Iz predpisov o izvrševanju kazenskih sankcij naj se **odpravijo določbe o določanju plačila za delo obsojencev.** Te določbe niso bile nikoli uresničene in tudi obsojencev ne varujejo pred izkoriščanjem s strani kazenskih zavodov

oziroma države. V kolikor bo zakon določal okvirje za plačilo dela obsojencev, naj določi kot najnižje izplačilo za poln delovni čas zajamčeni osebni dohodek delavcev v gospodarstvu SRS (ta je znan en mesec vnaprej), ali pa povprečni osebni dohodek delavcev v gospodarstvu (ta je objavljen dva meseca po preteku tromesečja).

V zakonu o izvrševanju kazenskih sankcij naj se **odpravijo določbe, da obsojenec ne plača stroškov za izvršitev sankcije** (4. člen). Kolikor se obsojencu dopusti, da med prestajanjem kazni zasluži, je moralno in pravno utemeljeno, da plača stroške svoje oskrbe. Tako bo končno znano, koliko si država odtegne od zaslužka obsojenca in to ne bo več skrivnost, kot je bila doslej.

V zakonu o izvrševanju kazenskih sankcij naj se črta zadnji stavek 53. člena, da se čas dela »obsojencu ne šteje v delovno dobo«. Pričnejo naj se dogovori s Skupnostjo invalidskega in pokojninskega zavarovanja zaradi pokojninskega zavarovanja obsojencev, ki delajo med prestajanjem kazni. Obsojencem že danes lahko normalno teče delovno razmerje, če kazenski zavod ne sklene pogodbe z delovno organizacijo, ampak obsojenec po delu prihaja v kazenski zavod na prestajanje kazni. Posledica črtanja te določbe bo sklepanje zavarovanja za ostale obsojence, ki prestajajo daljše kazni od 6 mesecev in tiste, ki ne nadaljujejo z delom v svoji organizaciji. Priznanje dela v delovno dobo naj se najprej uveljavi pri obsojencih v KPD Dob, ki so najbolj prizadeti zaradi sedanje zakonodaje.

V zakonodaji o zdravstvenem zavarovanju in o zavarovanju za primer brezposelnosti naj se odpravijo vse določbe, ki obsojencem med prestajanjem kazni zapora ali po prestani kazni preprečujejo njihovo zavarovanje. Ta zakonodaja ne sme določati za obsojence »stranskih in dodatnih« kazni.

S socialnim zavarovanjem obsojencev naj se uredi tudi socialno zavarovanje njihovih družinskih članov (zdravstveno zavarovanje, dajatve za primer nosečnosti in poroda, otroški dodatek).

Vsi dogovori s Skupnostjo pokojninskega in invalidskega zavarovanja o osnovah in načinu plačevanja prispevkov za obsojence za vsa zavarovanja so stvar posebnih dogovorov med Republiškim sekretariatom za pravosodje in navedeno skupnostjo (po vzoru na invalidsko zavarovanje obsojencev). Vsi prispevki se plačujejo iz dohodka, ki ga ustvari obsojenec, natančnejša merila ze delitev ustvarjenega dohodka pa se naj izoblikujejo v praksi.

4.2 Spremembe prakse

Spremeni naj se miselnost, da je obsojenec dolžan delati, ker mu je izrečena zaporna kazen, ker Jugoslavija ne pozna prisilnega dela in ga tudi kazenski zavodi ne morejo uvajati, kljub določbi kazenskega zakona, »da obsojenec mora delati«. Penološki delavci naj sprejmejo stališče, da je delo le normalna dejavnost obsojenca, da se obsojenec sam odloča ali bo delal in kaj bo delal v okviru ponujenih možnosti v zavodu ali izven zavoda. Njegova stvar je tudi dogovarjanje o plačilu za delo. S takim odnosom do dela obsojencev izgubijo smisel tudi vsa prizadevanja za večjo produktivnost dela obsojencev oziroma gospodarskih enot, če bodo gospodarske enote poslovale po ekonomskem načelu ustvarjenega dohodka. Obsojenec bo delal kolikor bo hotel in bo toliko tudi zaslužil. Če ne bo hotel delati, bo izgubil delo, saj mora biti v kazenskih zavodih manj delovnih mest kot je obsojencev.

V praksi naj se uveljavi načelo, da država ne sme imeti ekonomske koristi od dela obsojencev. Poleg odvzema prostosti naj država nad obsojencem ne izvaja še ekonomskih sankcij zaradi storjenega kaznivega dejanja.

Vsem obsojencem, ki se zaposlijo prostovoljno v gospodarski enoti zavoda naj se prizna delovno razmerje. To pomeni, da si obsojenec delo izbere iz objavljenih del v zavodu in prosi za delo, podpiše posebno pismeno pogodbo, s katero sprejme obveznosti in pravice iz dela in se obveže sam ali skupaj z gospodarsko enoto plačevati prispevke za socialno zavarovanje sebe in družine (zdravstveno, invalidsko, pokojninsko, zavarovanje za brezposelnost). Ker delo ni kazenske narave, naj se začrta meja med kazenskim zavodom in delavnicami. Pazniki ne smejo prestopiti meje, ki loči zavod od delavnic. Obsojenec med delom ni »obsojenec« temveč »delavec«, zato ima vse pravice iz dela (samouprava, dopust, regres za dopust, plačilo prehrane med delom). Kazenski pobiljševalni zavod vpiše obsojencu delovno dobo v delovno knjižico po prestani kazni za čas, kolikor je obsojenec plačeval prispevke za pokojninsko zavarovanje. Obsojenec lahko preneha z delom kadarkoli, zanj se uporabljajo sankcije po delovni zakonodaji in ne po hišnem redu kazenskega pobiljševalnega zavoda. Obsojenci prejemajo praviloma poln osebni dohodek, plačajo pa prispevke za socialno zavarovanje in oskrbo v zavodu po ekonomski ceni. »Prihranek« za dopust je nepotreben, saj imajo obsojenci vsa zavarovanja za čas po dopustu.

Obsojenci, ki so obsojeni do 3 mesecev zaporne kazni in so ob nastopu kazni redno zaposleni, naj nadaljujejo z delom po nastopu kazni na svojem delovnem mestu in ohranijo vse pravice iz delovnega razmerja. Po končanem delu prihajajo v kazenski zavod vsak dan, če jim to omogoča oddaljenost delovnega mesta, če pa ne morejo vsak dan po delu prihajati v kazenski zavod, jim upravnik kazenskega zavoda lahko dovoli, da ostanejo po delu doma, v kazenski zavod pa prihajajo tiste dneve, ki so določeni za izvajanje individualnega in skupinskega prevzgojnega programa. Kolikor obsojenec med tednom tudi na tako terapijo ne more priti, se z njim sklene dogovor, da bo prihajal v kazenski zavod ob določenih urah ali dnevih, ko ne dela (sobote, nedelje, državni prazniki), ali pa se od njega zahteva, da med prestajanjem kazni izkoristi del svojega letnega dopusta in ostane določen čas v kazenskem zavodu zaradi izvajanja individualne in skupinske terapije. Kdaj in koliko bo take terapije, naj določijo strokovni delavci kazenskega zavoda. Če je za obsojenca ugodneje, da dela popoldansko ali nočno izmeno namesto dopoldanske, naj si delo tako uredi, da bo lahko prihajal na terapijo v kazenski zavod. Ta oblika prestajanja kazni zopora naj se oblikuje po vzoru tujih izkušenj z »vikend« zaporom. Kazenski zavod naj poišče vse možne oblike dela s takimi obsojenci (popoldne, sobota, dela prosti dnevi). Ali bo obsojenec, ki prestaja kazen do 3 mesecev kazni zopora spal v kazenskem zavodu ali bo prihajal le na terapijo, je stvar strokovne presoje kazenskega zavoda. Z zakonom tega ni mogoče vnaprej določiti.

Kazenski zavodi naj pričnejo širše uporabljati prakso prestajanja kazni zopora do 3 mesecev ne da bi obsojenec bival v kazenskem zavodu. Poskus s tako obliko prestajanja kazni zopora, izveden leta 1967, je dal v Ljubljani zelo dobre rezultate, ki se niso nikoli doslej širše uporabili v praksi.

V določenih primerih naj se obsojencu dovoli prestajanje kazni s prekinitvami. Obsojencu naj se dopusti, da kazen do 3 (ali 6) mesecev lahko razdeli na več delov po dogovoru s kazenskim zavodom. Za prestajanje kazni lahko porabi svoj redni, izredni ali neplačani dopust. To se naj prepusti obsojencu, ki se o tem natančno, s pismeno pogodbo, dogovori s kazenskim zavodom. Tudi tak obsojenec lahko pričakuje nekaj pogojnega odpusta, zato bo prestana kazen krajša od odmerjene kazni.

V skladu z delovno zakonodajo, naj se omogoči vsem obsojencem z izrečeno kaznijo do 6 mesecev, da nadaljujejo z delom v organizaciji, pri kateri so v delovnem razmerju. Ta čas jim teče delovno razmerje, saj jim po delovni zakonodaji ne preneha delovno razmerje, če niso nastopili kazni daljše od 6 mesecev. Delovna organizacija v dogovarjanju o takem delu sploh ni pravni subjekt, saj ne more disciplinsko kaznovati obsojenca s prenehanjem delovnega razmerja samo zato, ker v prostem času prestaja kazen zapora. Kako bo kazenski zavod »vzel« obsojencu del zaslužka za oskrbo v kazenskem zavodu, je stvar pogodbenega dogovarjanja. Sicer pa plačilo za delo obsojenca in plačilo oskrbe v zavodu nista penološka problema, zato naj ju rešijo ekonomisti.

Za delo izven kazenskega zavoda naj velja načelo, da si ga poišče obsojenec sam, kot delovno razmerje ali pogodbeno delo med prestajanjem kazni. Vse pogajanje o delu izven kazenskega zavoda je stvar obsojenca, kazenski zavod naj mu le olajša to dogovarjanje s prostimi izhodi, s časom odhoda in povratka z dela itd. Če si obsojenec med prestajanjem kazni najde zaposlitev, je od njegovega dogovora z delovno organizacijo odvisno, ali bo sklenil delovno razmerje ali pa bo kazenski zavod sklenil z delovno organizacijo pogodbo o delu. Tudi delo obsojenca v drugi organizaciji združenega dela po pogodbi, naj se ob določenih pogojih upošteva v pokojninsko dobo.

Gospodarske enote kazenskih zavodov naj prilagajajo svoje zmogljivosti zmanjšanemu številu obsojencev. To vključuje tudi zmanjševanje števila zaposlenih inštruktorjev in drugih delavcev gospodarskih enot. S tem bi se neposredno povisala produktivnost dela oziroma dohodek gospodarskih enot.

5. Zaključek

V kazenskih zavodih so velike možnosti za povisjanje produktivnosti dela. Na to kažejo odgovori kazenskih zavodov, v KPD Dob pa tudi stališča obsojencev. Za povisjanje produktivnosti ni temeljni razlog plačilo za delo obsojenca, čeprav so aspiracijski osebni dohodki obsojencev v KPD Dob pokazali tudi na to možnost. Mnoga (ali vsa) vprašanja v zvezi s produktivnostjo bi se rešila s sodobnejšo organizacijo dela obsojencev. Odgovori obsojencev v KPD Dob kažejo,

da so razmeroma zadovoljni z materialno opremljenostjo delavnic, manj pa so zadovoljni z organizacijo dela in z odnosi inštruktorjev in pooblaščenih uradnih oseb v delavnicah. Sprejemljiv je predlog obsojencev naj se uveljavi »boj za kruh« tudi v kazenskem zavodu in naj se iz delavnic izločijo leni in nesposobni obsojenci. Za te naj se ustanovijo terapevtske delavnice z drugačnim poslovanjem kot je v gospodarskih enotah, ki se morajo na trgu obnašati po vseh ekonomskih zakonitostih.

Raziskava kaže, da možnosti za večjo produktivnost ne gre iskati samo pri obsojencih, temveč tudi pri inštruktorjih. Odgovori obsojencev v KPD Dob vsaj v nekaterih pogledih kažejo, da je del odgovornosti za nizko produktivnost delavnic tudi na strani kazenskega zavoda in inštruktorjev.

Kolikor bi se uresničile navedene spremembe zakonodaje in prakse, bi se s tem neposredno povisala tudi produktivnost. Glede na stališča kazenskih zavodov, da bi polovica obsojencev lahko odhajala na delo izven zavodov, je največji problem, kaj storiti z velikimi materialnimi sredstvi, ki so v delavnicah. Te delavnice ovirajo večje zaposlovanje obsojencev izven zavodov, zlasti to velja za zapore. Sodobno pa je le podjetniško in ekonomsko ravnanje s sredstvi in z obsojensko delovno silo. Obsojenci so pripravljene več in bolje delati, le če se uredijo nekatere, zanje pomembne razmere. Obsojenci v KPD Dob so ponujali boljše delo za boljše plačilo. Ta ponudba pa je upravičena v kazenskem zavodu kot na prostosti. Obsojenci si želijo delati v ekonomsko in produktivno uspešnih delavnicah. Treba pa jih je razumeti, da želijo imeti tudi korist od dela. To je popolnoma normalno. Odločilni dejavniki za povečanje produktivnosti dela obsojencev so poleg urejenih delovnih pogojev še plačilo za delo in ureditev pokojninskega zavarovanja.

Težava je v tem, da današnje produktivnosti ni mogoče bolj natančno ugotoviti, kot na način na katerega so jo ocenjevali kazenski zavodi. Njihovi podatki pa niso zanesljivi. Te težave so posledica zakonodaje, ki ostaja na pol poti. Od gospodarskih enot zahteva dohodek in nanj vnaprej računa (za različne sklade), vrednotenje dela in dohodka pa ne določa tako, da bi ga bilo mogoče vsak čas izračunati.

Rokopis končan 30. 12. 1989.

UDC 343.823

Work in Prison

Franci Brinc, S. J. D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Ljubljana, Yugoslavia

Ever since the punishment of imprisonment has become the basis of the punitive system, prison labour has been obligatory and compulsory. By imposing obligatory labour, the state tries to reduce prison maintenance costs. According to the legislation of the Socialist Republic of Slovenia, prison labour is obligatory and any prisoner who does not comply to this requirement subjected to disciplinary punishment.

The principal aim of this study is to present foreign and domestic penological experiences concerning prison labour and to propose ways for its better organization, for a more adequate remuneration system of prison labour and acknowledgment of social rights arising from labour. Fifty convicts were interviewed in the correctional institution at Dob. They are serving sentences from four to twenty years for the first time and are employed in the prison workshops. A special questionnaire was

completed by all of 13 correctional institutions of Slovenia.

It was established that of a total of 925 convicts serving time on November 15th, 1989 76.4 per cent were employed inside the correctional facility, 14.8 per cent were employed outside it and 8.8 per cent were unemployed. Prisoners as well the prison staff are quite doubtful about the »rehabilitative« role of prison labour. On the average the productivity of prison labour is by 28 per cent lower compared to the productivity in similar branches outside the prison.

In conclusion research study proposes the elimination of legislation on compulsory prison labour and advocates full wages for prison labour. However, it also proposes that convicts pay full room and board in the correctional institution as well as pay deductions for social security for himself and his family. Finally, prison labour should also be accepted in old-age pension claims.